

## מעבר לטראומה ולגאולה

אביחי צור



על ספרו של עמוס גולדברג,  
**טראומה בגוף ראשון: כתיבת יומנים בתקופת השואה,**  
 אור יהודה ובאר שבע: דביר ואוניברסיטת בן-גוריון בנגב, תשע"ב,  
 עמ' 446

### השואה: דיכוטומיה ו'חור שחור'

הרוע הרדיקלי שהתגלה בשואה מעורר כמה וכמה שאלות תאורטיות, שהתשובות להן מאופיינות בדיכוטומיה חדה. שאלת 'ייחוד השואה' מדגימה זאת: העמדה הראשונה חשה בזילות שנוצרת מהשוואת השואה לטראומות ולקטסטרופות אחרות, ולכן היא מתארת אותה כתופעה ייחודית שלא הייתה כמותה (ולעתים - שגם לא תהיה כמותה עוד), שאסור להשוותה (לעתים גם לא לכתחילה) למאורעות אחרים ואין להעמידה בשום רצף עמם. העמדה שמנגד חוששת ששילת ההשוואה יוצרת מיסטיפיקציה של השואה, כאילו זו לא התקיימה בעולם האנושי, שאין להבינה וממילא אי אפשר להפיק ממנה לקחים ומשמעויות ולו כדי למנוע את היווצרותה בעתיד, גם במקומות ובעמים אחרים. עמדה זו מבקשת את הרצפים (הגנאלוגיים והלא-דטרמיניסטיים) השונים שעליהם הופיעה השואה (קולוניאליזם, ג'נוסייד, מודרניות ועוד) ומזהה גם בהווה את זרעי הפורענות. אף כשהיא מקפידה למצוא את השונה שבכל אירוע, היא מציבה את האירועים על רצף אחד והשינויים כמותיים בעיקרם.

אביחי צור  
 הוא דוקטורנט  
 למחשבת ישראל  
 באוניברסיטת  
 פוטסדם, גרמניה.  
 תרגם וערך את  
 ספרו של זלמן  
 גרדובסקי, בלב  
 הגיהנום - יומנו  
 של אסיר וממנהיגי  
 מרד הזונדרקומנדו  
 באשוויץ

מעניין שכל עמדה מגיעה לבסוף ומבלי דעת להיפוכה: המייחדים, המסרבים למקם את השואה על רצפים מהעבר, לומדים ממנה לקחים לעתיד, וממילא מציבים אותה על רצף: משואה לתקומה, לדמוקרטיה, לאוניברסליזם וכד'. לעומתם, המבקשים להשוות את הקטסטרופות שבכל זמן ומקום, מוצאים בשורש האירועים כולם יסוד טראומתי ייחודי, שאותו אין להגדיר אלא דווקא כחסר-הגדרה. כל ניסיון להגדרת הטראומה ולהשוואתה ליסודות אחרים הוא בבחינת זילות צינית כלפי היסוד הבסיסי המצוי בקיום האנושי בכללו.

הסבר לדיכוטומיה זו עולה ממשלו של שלום רוזנברג,<sup>1</sup> ולפיו השואה דומה לחור שחור פיזיקלי, שכל אור המכוון אליו נבלע בתוכו; לכאורה הוא מאיר את החור אך למעשה הוא עצמו מוכחד. כך ניסו תאוריות שונות להסביר ולהאיר את השואה. כמעט כל הסבר הצליח לומר עליה משהו בעל ערך ובכך יצר אשליה של הארתה, כשלמעשה אור החוכמה האיר רק את גבולות גורתה, והוא עצמו "נבלע" בה. רוע רדיקלי זה שבר עם הגוף גם את המושגים המבקשים להשליט סדר במציאות. באופן דומה תיאר זאת ז'אן פרנסואה ליוטר<sup>2</sup> כרעידת אדמה השוברת גם את מכשירי המדידה הסיסמוגרפיים: מציאות של עוול שחומרתו אינה רק בעוול עצמו אלא גם בחוסר היכולת להעיד עליו מניה וביה.

## התפרקות הסובייקט

ספרו פורץ הדרך של עמוס גולדברג, טראומה בגוף ראשון, מבקש לגעת בנושאים אלו באמצעות דיון בשאלה ספציפית, שגם היא זכתה לתשובות דיכוטומיות: הישרדותו של ה'סובייקט' תחת משטר הטרור הנאצי. גולדברג מרחיב נושא זה בפרקים התאורטיים והמתודולוגיים (עמ' 9-130) - שהם בעיניי עיקר תרומתו של הספר לחקר השואה בפרט ולחשיבה התאורטית בכלל. לדבריו, מחקר השואה נטה להפריד בין ה"חוק" הנאצי, הפוגע בגוף החיצוני, ל"פנים" היהודי, הסובייקט הנפשי שנותר בסופו של חשבון ללא פגע, ובכך מנצח את הטרור הנאצי למרות כוחו האימתני. אכן, כתיבה היסטוריוגרפית עוסקת ב"יש" - בכוחות ההיסטוריה האקטיביים - ולא במי שההיסטוריה פועלת עליו כשהוא פסיבי, בוודאי לא כשהוא הופך ל"אין". מכאן עיסוקו של המחקר הכללי של מלחמת העולם השנייה רק במעצמות הלוחמות, בהותירו בצד את הקורבנות. זאת ועוד, מצב זה מימש מבחינה תאורטית את מטרתם המעשית של הנאצים: השמדת היהודים בגופם אך קודם לכן, ובעיקר, השמדתם כסובייקטים אנושיים, כסוכני ההיסטוריה. לפיכך נחלצה ההיסטוריוגרפיה הישראלית של השואה - שנסמכה על היסודות האורגניים-רומנטיים והלאומיים של "האסכולה הירושלמית" במדעי היהדות (ראו עמ' 112-113) - לשקם את הסובייקטים היהודים ולהציגם כסוכני היסטוריה אקטיביים. כידוע, בתחילה הודגשה הגבורה שבמרד המזוין. בתגובה ליחס השלילי שדן את הנספים כמי שהלכו "כצאן לטבח", הורחבה הגבורה והפכה ל"התנגדות":

1 המשל ניתן בעל פה. אך ראו שלום רוזנברג, 'שואה: לקח, הסבר, משמעות', יהודיע עמיר (עורך), דרך הרוח: ספר היובל לאליעזר שביד, ירושלים 2005, כרך ב, עמ' 867-890, ובעיקר עמ' 875-880.  
2 Jean Francois Lyotard, *The Differend: Phrases in Dispute*, Minneapolis 1989, pp. 56-57

מעשי יומיום מתבקשים הפכו מתוך תפיסה אפולוגטית להרואיקה ולחלק מנרטיב גואל, המתיימר לשמר רצף זהותי של החברה והסובייקט, למרות עיסוקו בתקופה חסרת גאולה במהותה. גישה זו, כמו שמראה גולדברג בפרוטרוט מתוך קריאה ביומני השואה - בעיקר אלו של ויקטור קלמפרר וחיים קפלן - מתעלמת הן מההתפרקות הטראומטיות העולות מהם והן ממשמעותה העיקרית של השואה: הצורך למשמע את הקטסטרופה ולתת קול והסבר לעובדה שה"חוי" חדר ל"פנים" ופורר אותו לגמרי.

## היסטוריוגרפיה, ספרות ופסיכואנליזה

גולדברג יוצר מזיגה אינטרדיסציפלינרית בין הפרטים ההיסטוריים המרובים והגישות ההיסטוריוגרפיות השונות מזה, ובין ניתוח נרטיבי בעזרת כלים ספרותיים ופסיכואנליטיים (לקאניאניים) מזה. מצע העבודה הרחב חושף את הטקסט ההיסטורי המעיד על הפירוק, ובעיקר את הסב־טקסט המתפרק, שעולה לא פעם דווקא מטקסט שעל פני השטח מבטא הלך מחשבה של סובייקט בעל תמונת עולם רציפה וקוהרנטית, שאינה מתפרקת אל מול הקטסטרופה. וכך, בעוד גישת ה"התנגדות" מלקטת באופן אקלקטי ונטול הקשר ביטויים בטקסט שמשמעם לכאורה עמידה קוהרנטית מול האימה הנאצית - גולדברג מנתח את הקונטקסט, שמעלה מובן אחר. כך למשל, משפט מצוטט מאורד של קפלן מבטא לכאורה עמידה של ה"פנים" מול ה"חוי" - "הכול אסור לנו והכול אנו עושים". ברם, הקונטקסט מגלה שלמרות הרצון הכן להתנגדות תרבותית-מחתרתית, אין זו אלא פעילות פורמלית המבליטה את היותה ריקה מתוכן. כך למשל מתאר קפלן את קיומה של אספת תרבות ציונית בגטו ורשה, המבקשת להראות שהחיים ממשיכים במסלולם כמקודם. ואולם למעשה מגלה האספה את מה שחסר יותר מאשר את מה שקיים, משום שלפי דברי קפלן היא מעוררת אצל המשתתפים דווקא בושא (המנותחת גם היא בריבוי פניה; עמ' 271-275).

פן נוסף של חשיבותו וחדשנותו של הספר ניכר מההדירה לסב־טקסט, החורגת מרובד התיאור ("איך") ופונה לרובד המשמעות ("למה"), ששיאו בדיון במושג הטראומה, כתחום אפיסטמולוגי שמהותו היא חוסר האפשרות להעניק הסבר ומשמעות לאירועים הקשים שעוברים על האדם. גולדברג מקיף את הטראומה (וחוסר-)משמעותה מכמה כיוונים: לפי הוגים כגון אוגוסטינוס, פול ריקר וז'אק דרידה, מתאפיינות הכתיבה היומנית והאוטוביוגרפית בהשתלשלות זמנים לינארית: ההווה משמש נקודת מפגש בין זיכרונות העבר ופרשנותם לבין התקוות ותוצאות המעשים בעתיד. ואולם יומני השואה מתאפיינים דווקא בפירוקו ובהיעצרותו של הזמן הלינארי (עמ' 53-57). תיאור אחר הוא היחס שבין שני הגורמים המצויים בנפשו של כותב האוטוביוגרפיה - הגיבור והמספר-המתעד: לנוכח האירועים הקטסטרופליים משתנה תפקידו של היומן, ומאוטוביוגרפיה פרטית (תפקידו הקלסי) הוא הופך לתיעוד כללי. בד בבד, בשל לחצה של ההיסטוריה הכללית ניטל כוחו של גיבור האוטוביוגרפיה האישי. כעת עובר הכוח למספר, המבקש לעמוד מול המאורעות הכלליים בעצם כתיבתו. ואולם גולדברג מראה שגם המספר משתמש לבסוף בכוחו לפירוקו העצמי (עמ' 182-184).

מכיוון אחר, בעקבות ז'אק לאקאן וסלבו ז'יז'ק, מתואר היחס בין המיתה הפיזית לשתי מיתות אחרות, הקודמות למוות הפיזי ומשמשות מרחב עדין שבו שוררת הטרואמה (עמ' 131-155). המוות הראשון הוא "המוות המטונימי". רצף האיווי והחיים האנושי מתבטא מבחינה סמיוטית-לשונית בכך שהאדם איננו מסתפק בתיאור עצמי מסוים (מסמן) אלא תמיד זולג ממנו לעבר תיאור נוסף (אינני רק יהודי, אני גם מורה; אינני רק מורה, אני גם אבא; ועוד), ולעומת זאת הסימון וההגדרה הנאציים הגדירו כל יהודי כ"יהודי" ותו לא. כך הטרים את המוות הפיזי סימון, שבמהלך השנים עבר מסימון בדרכון לסימון על הבגד, וממנו לסימון הגוף עצמו בקעקוע.

המוות השני הוא "המוות הסימבולי", הבא לידי ביטוי כאשר גילום החיים האנושיים בדיבור ובסיפור החיים על כל תהפוכותיהם באופן קוהרנטי, מתבטל עם קריסת רשת המסמנים, עם השבתת הקורלציה שבין המתרחש לשפה. הניסיונות לתאר את המציאות, אפילו בלשון היפרבולית ומגזימה, עולים בתוהו, עד שלעתים מוראות המציאות נראים יומיומיים. כך למשל מתקשה פֶּלָה שפס לתאר לקורא מהעולם "הנורמלי" את מצבה במחנה העבודה, ומדגישה את הפער בין שני הקצוות: "...יש המון דברים שצריך לתעד... שאינם מתרחשים כרגיל בחיים הנורמאליים... שכל אחת מאיתנו... חשבה שאילו נפל בחלקה... לעבור... העולם היה מתהפך, השמש והירח לא היו מאירים כרגיל... אבל כאן הכול מתנהל כאילו כרגיל... והאירועים המוזרים האלה מתקבלים בהשלמה כאילו היו תופעות נורמאליות" (מובא בעמ' 151).

המושג "האחר הגדול" של לאקאן - רשת המושגים הסימבולית (השפה והחוק) שאל תוכה נולד האדם, המכוננת אותו כסובייקט בכך שהיא המאפשרת לו להעניק משמעות לקיומו העצמי ולמציאות הכאוטית שסובבת אותו - משמש את גולדברג לניתוח היחסים עם החוק הנאצי, שמצד אחד הוחל על היהודים בעוצמה כה רבה עד שלא נותר להם מרווח פעולה, ומצד אחר הוציאם מחסותו כך שהותרה כל פעולה נגדם (עמ' 258-293). מושגים פסיכואנליטיים נוספים מאפשרים דיון במנגנוני הזדהות של הקורבנות עם הנוגשים, ושוב מתוך הקונטקסטואליות של הכתוב, הכותב והקשריו התרבותיים (עמ' 300-342).

מושג הטרואמה על פניו השונות (שמקצתן הובאו כאן) מאפשר דיון בשאלת הסובייקט היהודי, אך גם בזיכרון השואה והבנייתו. מהדיון עולה שהגישה המייחדת היא-היא המבקשת לשמר את הסובייקט היהודי - האישי והקולקטיבי - כסוכן-היסטורי אקטיבי ששמר על זהות עצמית, ומתעלמת מההתפוררות החברתית ומהשסעים הזהותיים העולים ממסמכי התקופה. כאן נחשפת הפרדוקסליות דלעיל: דווקא המייחדים, המתארים את השואה כאירוע שלא מעלמא הדין - יוצרים רצף והמשכיות בעולם הפנים-יהודי (ובזה נשמרת גם הייחודיות של הרצף הזהות-תרבותי היהודי). הבניית זיכרון זו אינה תמימה: הצדקתן של עמדות פוליטיות שונות תלויה בכך. אם למשל הצדקתה של מדינת ישראל אינה עצמית אלא שואבת מן המצפון העולמי המבקש לכפר על עוולות השואה, יש לחזק אפריורית הן את ייחודיותה של השואה כעוול חסר תקדים ונטול השוואה, והן את היות היהודים סוכני היסטוריה הפועלים בדרך אקטיבית כפוליטיקה העולמית.

## ביקורת על הביקורת

עמדתו מאירת העיניים והרעננה של גולדברג, המתנגדת לשבלוניות המחקרית, מעוררת את הקורא לביקורת הדברים לאשורם - מבחינה היסטורית ואקטואלית-פוליטית כאחד - ופותחת דיון עקרוני ומרובה פנים בנושא. דווקא בשל כך אבקש לדקדק בה; שכן, למרות ההזמנה לתפיסה רבת-פנים והביקורת שיש בספר על החד-ערכיות והפוליטיות שבעמדה המייחדת, הרי עמדתו שלו, שבמתודולוגיה ההשוואתית שלה מתנגדת לייחודיות, נכשלת באותו עניין ממש ונוטה לחד-ממדיות ולפוליטיות. ובכן, לא רק המרדף אחר האמת ההיסטורית מצוי כאן. גם לו נסכים לטענה שהאמת האובייקטיבית העולה מן העדויות איננה זו של התנגדות ורציפות של הסובייקט, אלא של פירוק טראומתי מוחלט, גם ברגעים של התמודדות והתגברות - האם בשמה נחריב כל תקווה לתיקון? "אמת אובייקטיבית" עלולה להפוך לאכזריות, ולמעשה איננה בנמצא: בסופו של דבר כל היסטוריוגרפיה מצרפת לעובדות האובייקטיביות פרשנות סובייקטיבית - וטוב שכן. קל וחומר ספרו של גולדברג, שבו מצורפת הדיסציפלינה הספרותית שעניינה פרשנות; כל שכן לנוכח העובדה שבסיס הדיון בספר הוא "מות הסובייקט" הפוסטמודרני.<sup>3</sup> בניגוד לעמדה המודרנית שלפיה הזהות ומהותו של הסובייקט הן מהויות קבועות ונתונות מראש, שאותן יש לחשוף מבעד לטקסט המכסה עליהן - טוענת העמדה הפוסטמודרנית שזהות קבועה וקודמת כזו אינה אלא ניסיון לכפות על העודפות הנפשית של האדם הגדרה מהותנית שמוצגת כ"טבעית" ומונעת ממנה חופש ויצירתיות מגוונים. לטענת הפוסטמודרניזם מהות קבועה כזו אינה בנמצא, אלא היא מתכוננת ונוצרת בעת ביצוע הכתיבה. לפיכך משמעותו של הטקסט אינה גנוזה בו מלכתחילה ומתוך סמכות הכותב, אלא תלויה בקורא-הנמען, במפגשו עם הטקסט ובפרשנותו. אף שגולדברג, כהיסטוריון המביא עובדות באשר לכותב ולמתרחש בסביבתו, איננו רלטיביסט קיצוני - הוא מאמץ גישה בסיסית זו בקריאתו החתרנית ביומנים, החושפת את התפרקותם גם כשהם מצהירים על המשכיות וזהות. מכאן אחריותו הרבה של הנמען (גולדברג) למסקנותיו, שלפחות מקצתן הן פרי פרשנות, ושגם הן אינן חפות משימוש פוליטי בשואה כאירוע ייחודי, שכן גם אצלו חל ההיפוך הפרדוקסלי שתואר לעיל: מתוך עמדתו הלא-מייחדת, המבקשת בצדק להוריד את השואה למושגי העולם הזה, להבינה ככל האפשר - מצד הנוגשים והקורבנות כאחד - ולהפיק ממנה משמעות ולקח, עולה הטראומה כמושג ייחודי, שמהותו חוסר משמעות ושעליו ועל קיומו בפועל ובמקומות רבים אין לערער. גולדברג משתמש בכל הכלים שברשותו כדי להוכיח בכל מחיר את קיומה של הטראומה, גם כשעולה במובהק התמודדות עמה, ואפילו מינורית.

כך למשל מצטט גולדברג דברים של קפלן, שבהם השפה הדתית שבדרך כלל מיוחסת לאל, מיוחסת בדרך אירונית לנאצי (למשל, בתיאור גירוש היהודים מקרקוב משום ש"ארמת קודש היא... מראשית ימות עולם היתה... אדמה גרמנית ובחמלת

3 ראו למשל רולאן בארת, מות המחבר, מישל פוקו, מהו מחבר, תרגם מצרפתית דרור משעני, תל אביב 2005; ג'ודית בטרלר, 'חיקוי ומרי מגדרי', תרגמה מאנגלית עמליה זיו, יאיר קדר ואחרים (עורכים), מעבר למיניות: מבחר מאמרים בלימודים הומורליסטיים ותיאוריה קווירית, תל אביב 2003, עמ' 329-346.

ההשגחה, שבה עכשיו לבעליה הראשונים; עמ' 316). לדעתו, על אף האירוניה שבהם, הציטוטים אינם מערערים על השליטה הנאצית אלא למעשה מאשרים אותה בעל כורחם. אף שבדרך כלל אירוניה מאפשרת מרחק הכרתי מהמציאות ולפיכך שימור של יציבות פנימית כלשהי, גולדברג בוחר במודע לפרש את דברי קפלן אחרת:

האירוניה מאפשרת לו ליצור מרחק מסוים בינו ובין ההתרחשויות שמכתביים הנאצים. אך זהו אפקט משני, לדעתי, לעומת האפקט השליט בטקסט: עמדתו האירונית של קפלן כמעט נבלעת... בתוך המציאות הטראומטית הנשלטת באופן מלא בידי הנאצים... זו "אירוניה" המערבת קול אשר חותר תחת מקומו וזכותו של היהודי לדבר ולהתקיים, כמו תחת העיקרון הדיאלוגי עצמו... יש בדיאלוגיות הזו יסוד משמידני (!)... השפה העברית של קפלן, אולי... מצליחה "לכיי" באופן כלשהו את המציאות הנאצית. אלא שביות זה מחדיר בסופו של דבר לתוך השפה הדיאלוגית קול אימתני, רב עוצמה ואנטי דיאלוגי במובהק. (עמ' 322-324)

אף שגולדברג עצמו חש באירוניה שבטקסטים, ובכך שפרשנותו לאירוניה אינה הכרחית משום שאפשר לפרשה כרגיל, כטקסט רב-רובדי ודיאלוגי המאפשר ריחוק ויציבות - הוא בוחר להראות את כוחה של הטראומה למרות האירוניה, ואף מוסיף שההשמדה צומחת מתוך האירוניה עצמה. למרות העדפתו לסב-טקסט כזוהו מאפשר לחלץ את הטראומה למרות ה"יציבות" שבפשט - כאן הוא מעדיף לפתע את הטקסט (ליתר דיוק: את הסב-טקסט של הסב-טקסט), משום שדווקא זה מחלץ שוב את הטראומה: אם קפלן רואה בגרמני אל, הוא מתכוון לכך כפשוטו.

בסיכום הספר אוסף גולדברג כמה "סובייקטים" שבכל זאת צומחים מהיומנים (הסובייקט הצועק, התוהה, המתעד; עמ' 377-379), אך גם הם לדעתו "מינימליים" בלבד "קשה מאוד 'לחגוג' את עוברת הישרדותם... [הם] אינם 'אני' או 'עצמות'... (כב)בחיי היומיום. ברגעים הקיצוניים הם אינם נושאים כל משמעות חיובית". בהמשך הדברים הוא טוען ש"ספור חיים וזהות נרטיבית במובנם המקובל לא מתקיימים ביומנים" (עמ' 381) וכל שאפשר ללקט הוא רק "רסיסי סיפור חיים": את השימור של משהו מרציפות הזמן ומרלוונטיות השפה והתרבות, המאפשרים את הכתיבה מלכתחילה; ואת עצם פעולת הסיפור המכוננת את הסובייקט. אך גם כאן מסויגים הדברים בטענה שאופי הרסיסים הוא "הפערים הגדולים והקוטביים שעליהם הסיפור ופעולת הסיפור אינם מצליחים לגשר. הרסיסים מתפזרים לכיוונים שונים ומנוגדים מאוד". גולדברג מתאמץ לצמצם ככל האפשר את מציאותו של סובייקט קוהרנטי ויציב - ואף בהתגלותו הוא מראה את השסעים הצומחים ממנו-עצמו.

בחירותיו הפרשניות של גולדברג אומרות דרשני: מדוע ניתנת עדיפות דווקא לסב-טקסט? האין כל משמעות לטקסט עצמו? האין כל משמעות לעצם הכתיבה המשתדלת לשמר סובייקט? ומדוע עדיפה פרשנות סב-טקסט כזו מאחרת? ההעדפות מלמדות על האידאולוגיה שבבסיס הפרשנות - הבלטת הטראומה. אך כאן נכנס הרכיב האתי שמדגישה דווקא העמדה המייחדת: הנאצים ביקשו להשמיד לצד הגוף היהודי גם את נשמתו וזיכרונו. האין בחירתנו הפרשנית (המוצדקת) להרגיש את הטראומה עלולה להשלים בטעות את המפעל הנאצי ולהביא לידי פירוק מוחלט, גם במקום שנותר

משהו? האם כל השוואה לכל פירוק טראומתי מוצדקת? אף אם אפשר לחלץ את הפירוק מכל רגע של יציבות – האם לפירוק אינסופי אנו מייחלים? מדוע שלא לבחור בפרשנות המאפשרת פתח לתיקון?

ציטוטים רבים שהביא גולדברג תומכים בעמדתו. אך הלהט לשוב ולחושפה גם במקומות הרב־משמעיים, שאף נוטים כנגד תאוריית הטראומה, מבטא לדעתי את היפוכה של תכליתו הראשונית של גולדברג: למרות התנגדותו ל"סובייקט" מהותני וטענתו שזה נבנה ומכונן, למרות התנגדותו לייחודיות וטענתו להשוואה ביקורתית – צף ועולה מושג הטראומה, שעל אף מטרתו לשמש מושג אנליטי, הופך לישות מהותנית וייחודית, שאיננה נוצרת בפרשנות החוקר, אלא יש לחושפה שוב ושוב. גולדברג אף טוען שבשואה התקיים סובייקט ייחודי, "טבע" אחר של אדם (אנטי) נרטיבי, השונה מטבעו של האדם הנרטיבי... 'הנורמאלי'" (עמ' 385).

מכאן, שאף שגולדברג מתנגד לעמדה המייחדת בשל שימושה בשואה לצרכיה – גם מדבריו (שאינם מפורשים בספר, אך ניכרים מביין השיטין וממאמריו האחרים)<sup>4</sup> עולה שימוש בשואה, גם אם אחר: לדעתו, בעקבות התאורטיקן דומיניק לה קפרה,<sup>5</sup> יש להפריד בין הטראומה ההיסטורית, שהתרחשה בפועל, לטראומה המבנית-תאורטית (כמו ההבדל בין התסביך האדיפלי לרצח-אב בפועל) – ועדיין, מאחר שבשואה התרחשה טראומה היסטורית אפשר ללמוד ממנה על זו המבנית. כך נוצר טשטוש בין סוגי הטראומה, ואף שגולדברג טוען לטבע אחר של אדם נרטיבי/טראומתי בשואה הנבדל מזה של חיי היומיום, באמצעות הטשטוש מתאפשרת החלת הטראומה ככול ("רסיסי הנרטיב של הטראומה... כיומני השואה, מצביעים... על שסעי העומק המקננים בחיים האנושיים כאשר הם"; עמ' 386), גם בסבל האישי ובוודאי בקולקטיבי (למשל, בנכבה הפלסטינית). ומאחר שעל הטראומה כשהיא לעצמה אי אפשר לערער – הרי המוכיח את אומללותו הטראומתית הופך למנצח עוד בטרם נפתח הדיון. כך נוצר 'שיח-התקרבות', ובו מי שמצליח להוכיח טוב יותר את מסכנותו והיותו עבד-מוכפף הופך מגינה וביה לאדון בעל העוצמה. דיאלקטיקת 'האדון-והעבד' משמרת את כוחה, כשכעת האדון האמיתי הוא העבד, ודווקא בהיותו עדיין במעמד של עבד.

## פרדוקסליות במקום דיכוטומיות

נראה שיש לבטל מעיקרה את הדיאלקטיקה הכוחנית הזאת. הדרך לעסוק ברוע הרדיקלי דורשת עמדה פרדוקסלית, שבמקום לנקוט דיכוטומיה שלבסוף נופלת בהיפוכה – נושאת מלכתחילה ובוהירות שני הפכים כאחד. נדגים זאת באמצעות שתי פרשנויות לדברי האדמו"ר מפיאסצנה:

חשבתי שבצרות כאלו... תפילות ישראל תהינה ברעש ושפיכת-הלב... מכל-מקום... קודם המלחמה... ביותר שפיכת-הלב התפללו... איזה סיבות ישנן לזה? א'... כשאישי ישראל מתפלל ונענה בתפילתו אז מתחזק ומתלהב אח"כ בשאר תפילותיו, מה-שאינ-כן כשרואים שמתפללים, ולא די שלא נענים רק עוד

4 ראו למשל עמוס גולדברג, 'העד המערער על סדרי העולם', ארץ אחרת, 50 (תשס"ט), עמ' 38-44.  
5 דומיניק לה קפרה, לכתוב היסטוריה, לכתוב טראומה, תל אביב 2006, עמ' 92-97.

הצרות יותר מתרבות רחמנא-לצלן, נופל לב-האדם ואינו מתעורר בתפילותיו...  
 ב'... צריכים איש שהוא יאמין והוא ישמח, מה-שאיין-כן כשכל האיש נרצץ  
 ונרמס, אין מי שישמח... איש הישראלי... נופל... ונרמס ואין מי שיתעורר  
 בתפילה.<sup>6</sup>

על דברי האדמו"ר הללו כותב גולדברג בצדק ש"לעומת התיאור הפסיכולוגי של  
 הייאוש בהסבר הקודם, שעדיין מניח אדם שמתייאש, כאן מדובר בהיעדר שכמעט  
 אין בו סובייקט פועל. 'אין מי שישמח' - הסובייקט של המשפט אינו קיים עוד. לכך  
 קורא הרב שפירא בהמשך 'עומק בתוך עומק'; לא העומק של הייאוש אלא העומק  
 של ההיעדר. ה'אני' הוכחד עוד בטרם נרצח... דווקא בכניסה אל הפרקטיקה הסמלית  
 [התפילה...] המסדיר[ה] את שפת המציאות ואת חוקיה - משתקף, ואולי אף מתרחש  
 בפועל, אובדנם של בני האדם ככאלה" (עמ' 19-20). ואולם דינונו חסר ניתוח של  
 המשך דברי האדמו"ר: "אבל... 'ממעמקים קראתיך ד'". לא מעומק אחד בלבד רק גם...  
 ב' עמקים, שאף שלאחר נפילתי בעומק הראשון 'קראתיך', ולא בלבד שלא נענתי ולא  
 נושעתי, רק עוד נפילתי לעומק ב', עומק בתוך עומק, מכל-מקום הנני מתחזק ושוב  
 קורא אותך". המילים "עומק בתוך עומק" מתקשרות לדברי ר' נחמן מברסלב:

השם-יתברך נסתר בהסתרה תוך הסתרה, דהינו שההסתרה בעצמה נסתרת  
 ממנו... שאינו יודע כלל שהשם-יתברך נסתר... ואזי בודאי אינו יכול למצא  
 אותו יתברך, מאחר שאינו יודע כלל שצריך לבקש אותו... אבל באמת... אפילו  
 בההסתרה שבתוך הסתרה, בודאי גם שם מלוכש השם-יתברך. כי בודאי אין  
 שום דבר שלא יהיה בו חיות השם-יתברך, כי בלעדי חיותו לא היה לו קיום  
 כלל. ועל-כן בודאי בכל הדברים... מלוכש שם השם-יתברך כביכול. ואפילו  
 אם חסיושלום, עושין דבר עברה, שהוא שלא כרצון השם-יתברך, עס-כל-זה  
 בודאי יש שם חיות השם-יתברך, אך שהוא בהעלם ובצמצום גדול.<sup>7</sup>

עמדת ה"צמצום" הקבלית-לוריאנית של האדמו"רים מבקשת את האלוקות ככול. אין  
 היא מכחישה את הפירוק והטראומה חסרי המילים; להפך, אלו מודגשים יותר באמצעות  
 ההיעדר האלוקי. אך מתוך ההיעדר מתגלה האינסופיות האלוקית הפרדוקסלית הנוכחת  
 דווקא בהיעדרה. כך אפשר למצוא ביטויי התרסה וכפירה של האדמו"ר, שדווקא הם,  
 בהיותם כאלה, מגלמים את אמונתו הפרדוקסלית.<sup>8</sup> אכן, אי אפשר להתעלם מהאמת  
 העובדתית של קריאות הפירוק העולות באש קודש; אך משמעותן תלויה בפרשנות, וזו  
 תלויה בהכרעתו האתית של הנמען.

באותו אופן אפשר לנתח כיצד צומחת הייחודיות הבלתי-נינתת-להשוואה-ולתמלול  
 של השואה דווקא מתוך השוואתה למאורעות אחרים והבנתה כתופעה אנושית,  
 שיש לה שורשים בעבר, נוכחות בהווה והשלכות לעתיד. מכל מקום, עלינו לחדול  
 מהשימוש בשואה, הן בזילות ההשוואתית והן בזילות הפוליטית. הצדקתנו לקיום  
 המדינה היא שייכותנו לארץ (ולא שייכותה לנו) ולא עוולות השואה והגלות; הצדקת

6 ר' קלונימוס קלמן שפירא מפיאסצנה, אש קודש, ירושלים תש"ך, עמ' קכח.

7 ר' נחמן מברסלב, ליקוטי מוהר"ן קמא, ירושלים תשס"ב, תורה נו, סעיף ג, דף סה ע"ב.

8 ראו בהרחבה אביחי צור, "הוא יתברך מסתתר בכתי גואי" - תורת הייסורים של האדמו"ר  
 מפיאסצנה, דפים לחקר השואה, כה (תשע"א), עמ' 151-190.



הזכויות לפלסטינים נובעת מהיותם בני אנוש ולא מתוך טראומה מהותנית שהתעוררה בנכבה (שבה עלינו להכיר מצד עצמה). שתי העמדות הדיכוטומיות מגיעות לתחום ייחודי ואף "קרוש", אך דווקא מסקנה זו מחייבת הימנעות משימוש בו, שכן הנהנה מן ההקדש - מעל.

עמדתו האינטרדיסציפלינרית של גולדברג, בהעזתה להשוות ולבדוק את הדברים שלא לפי נראותם ולפי המקובל ובפנייתה לרובד המשמעות, מאפשרת קרבת יתר לאמת ההיסטורית, לפרשנותה ולהשלכותיה האתיות. מעבר לפריצת הדרך התאורטית וההיסטוריוגרפית שספרו מסמן הוא משמש גם מצע מאתגר ועשיר ברעיונות מאירי עיניים למחשבות על רוע, זיכרון, טבע האדם ומחשבה פוליטית. ניתוחו, הממצה עד כלות את הטראומה, הוא תשובת־המשקל להבלטת הסובייקט והייחודיות; כך ניכרות תרומתן וסכנתן של שתי העמדות הדיכוטומיות ומכאן אפשר לחדור אל מעבר לגאולה ולטראומה.